**ANαliZA**

časopis za kritično misel

Letnik 5, številka 1-2, junij 2001 · ISSN 1408-2969

ZNANOST IN ANARHIZEM

Paul Feyerabend

# Teze za anarhizem

*prevedel Andrej Adam*

**Citiranje:** Paul Feyerabend, »Teze za anarhizem«, *Analiza: časopis za kritično misel* 5, št. 1-2 (2001): 135–139.

Prevod. Licenca Creative Commons, ki velja za arhiv revije, za prevode ne velja; pravice izvirnika pripadajo njegovim imetnikom.

Izdajatelj: Društvo za analitično filozofijo in filozofijo znanosti, Ljubljana.

*Elektronska različica je bila leta 2026 rekonstruirana iz izvirnih stavnih datotek in preverjena s tiskano izdajo. Številke strani ustrezajo tiskani izdaji; prelomi strani znotraj prispevka se lahko nekoliko razlikujejo.*

**Paul Feyerabend**
*prevedel Andrej Adam*

# TEZE ZA ANARHIZEM[1]

Anarhizem nasprotuje obstoječemu redu, ta red hoče uničiti ali mu ubežati. Politični anarhisti nasprotujejo političnim institucijam, religiozni anarhisti utegnejo nasprotovati celotnemu fizičnemu svetu, utegnejo ga imeti za nižje kraljestvo bivanja in nemara hoteti izničiti njegov vpliv na njihova življenja. Oboji se držijo dogmatičnih prepričanj o tem, kaj je resnično, dobro in vredno za človeka.

Na primer, postrazsvetljenski politični anarhizem verjame v znanost in v naravni razum človeka. Odstranite vse meje in naravni razum bo našel pravo pot. Odstranite izobraževalne metode in človek se bo izobrazil sam. Odstranite politične institucije pa bo formiral združenja, ki izražajo njegove naravne težnje in potemtakem utegnejo postati del harmoničnega (neodtujenega) življenja.

Vera v znanost je deloma upravičena z revolucionarno vlogo, ki jo je znanost igrala v sedemnajstem in osemnajstem stoletju. Medtem ko so anarhisti pridigali uničenje, so znanstveniki razbili harmonični kozmos predhodnih vekov, izničili so brezplodno védenje, spremenili socialne relacije in počasi sestavili elemente novega tipa vedenja, ki je bilo resnično in koristno za človeka.

Danes je to naivno in otročje sprejemanje znanosti (ki ga najdemo celo pri "progresivnih" levičarjih, kakršen je Althusser) ogroženo zaradi dveh dogajanj, in sicer (1) zaradi spremembe znanosti iz filozofskega preiskovanja v poslovno podjetnost ter (2) zaradi določenih odkritij, ki zadevajo status znanstvenih dejstev in teorij.

V dvajsetem stoletju je znanost opustila vse filozofske pretenzije in postala velik posel. Nič več ne ogroža družbe, *saj je* eden njenih najmočnejših opornikov. Človekoljubna premišljevanja so na minimumu in prav tako sleherna oblika naprednosti, ki sega čez lokalno dobit. Dobra plača, dober odnos s šefom in s kolegi v kolektivu so poglavitni cilji teh človeških mravelj, ki se odlikujejo v reševanju drobnih problemov, ne zmorejo pa razumeti ničesar, kar presega področje njihove kompetence. *Naj nekdo napravi pomemben korak naprej – in profesija se omeji* v *klub, ki kaznuje neposlušnost.*

Poleg tega smo odkrili, da znanost ne razpolaga s trdnimi rezultati, da so njene teorije prav tako kakor njene dejstvene izjave *hipoteze,* ki pogosto niso samo lokalno nepravilne, temveč popolnoma napačne; proizvajajo trditve o stvareh, ki nikoli niso obstajale. Glede na to stališče, ki ga je vpeljal John Stuart Mill (O

[1] Prevedeno po Paul Feyerabend, "Theses on Anarchism", v *For and against method: including Lakatos's lectures on scientific method and the Lakatos-Feyerabend correspondence,* The University of Chicago Press, Chicago 1999, str. 113-118. – op. prev.

*svobodi)* in čigar najbolj hrupna sodobna propagatorja sta Karl Popper in Helmut Spinner, je znanost zbirka tekmujočih alternativ. “Sprejeto” stališče je stališče, ki ima začasno prednost, bodisi zaradi kakšne zvijače ali zaradi kakršnihkoli realnih odlik. Revolucije, ki ne bi obrnile nobenega kamna, spremenile nobenega principa in se ne bi dotaknile nobenega dejstva, ne obstajajo.

Zoprna v pojavnosti, nevredna zaupanja v njenih rezultatih, je znanost prenehala biti anarhistova zaveznica. Postala je problem. Spoznavnoteoretski anarhizem razrešuje problem z opuščanjem dogmatičnih elementov zgodnejših oblik anarhizma.

Epistemološki anarhizem se razlikuje tako od skepticizma kot tudi od političnega (religioznega) anarhizma. Medtem ko ima skeptik vsak pogled bodisi za enako dober ali enako slab ali pa se popolnoma odvrne od takega presojanja, epistemološki anarhist brez obžalovanja brani tudi najbolj banalne ali najbolj nezaslišane trditve. Če hoče politični anarhist odstraniti določeno obliko življenja, jo utegne epistemološki anarhist braniti, saj ni za vekomaj vdan nobeni instituciji in nobeni ideologiji, prav tako pa nobene trajno ne sovraži. Podobno kot dadaist (kateremu je podoben v številnih ozirih) “ne le, da nima programa, temveč je proti vsem programom” (Hans Richter: *Dada: Art and Anti Art* – izvrsten učbenik dadaistične znanosti), čeravno bo ob priložnostnih *bodisi* najhrupnejši zagovornik *statusa quo* ali pa njegov nasprotnik: “Pristen dadaist mora biti tudi antidadaist.” Njegovi cilji ostajajo neomajni, ali se spremenijo zaradi učinka argumenta, dolgočasja, izkustva spreobrnitve ali zato, ker hoče napraviti vtis na nekatere ljudi itd. Ko ima dan cilj, ga utegne poskusiti doseči sam ali s pomočjo organiziranih skupin. Lahko se obrne na razum ali na čustva. Utegne se odločiti za nasilno ali miroljubno delovanje. Njegovo najljubše razvedrilo je spravljanje racionalistov v zadrego z izmišljanjem očarljivih razlogov za nerazumne doktrine. Nobenega stališča ni, kakorkoli že absurdnega ali nemoralnega, ki ga ne bi premislil ali se po njem ravnal, in ne metode, ki bi jo smatral za nujno potrebno. Edina stvar, ki ji nedvoumno in povsem nasprotuje, so univerzalni standardi, univerzalni zakoni, univerzalne ideje, kot so “Resnica”, “Pravičnost”, “Čast”, “Razum” in obnašanje, ki ga vzbujajo, čeprav ne zanika, da je pogosto taktično koristno ravnati tako, kakor da takšni zakoni (takšni standardi, takšne ideje) obstajajo in kot da vanje verjame. Zbližati se utegne z religioznim anarhistom v njegovem nasprotovanju znanosti, zdravi pameti in materialnemu svetu, ki ga preiskujeta oba; lahko pa prekosi kateregakoli Nobelovega nagrajenca v energični obrambi znanstvene čistosti. Za vsem tem izzivalnim delovanjem počiva njegovo prepričanje, da bo človek prenehal biti suženj in si pridobil dostojanstvo, ki je še kaj več kakor skrb za previden konformizem, šele tedaj, ko postane zmožen za korak proč od najbolj temeljnih prepričanj, vključno s tistimi, ki ga baje delajo za človeka.

> “Spoznanje, da razum in protirazum, smisel in nesmisel, načrt in naključje, zavedno in nezavedno [in, sam bi dodal, človekoljubje in nečlovekoljubje]

> spadajo skupaj kot nujni deli celote – to je bilo osrednje sporočilo dade," piše Hans Richter. Spoznavnoteoretski anarhist bi se utegnil strinjati, čeravno se ne bi izrazil na tako *zaprt* način.

Ko ima spoznavnoteoretski anarhist svojo doktrino dognano, jo bo nemara poskusil prodati (druga možnost, utegne jo obdržati zase, upoštevajoč, da celo najlepše ideje postanejo oguljene in revne, ko pričnejo krožiti). Njegova metoda prodaje je odvisna od občinstva. Če se sooči z znanstvenim občinstvom ali s filozofi znanosti, bo predložil niz trditev z nalogo, da jih prepriča, kako so bile stvari, ki jih v znanosti najbolj cenijo, dosežene na anarhistični način. Uporaba propagandnih potez se mu bo zelo verjetno posrečila pri tem tipu občinstva, rečeno drugače, poslužujoč se argumenta, bo na zgodovini pokazal, da ne obstaja enostavno metodološko pravilo, ki tu in tam ne ovira znanosti in ne enostavno iracionalno dejanje, ki bi jo ob primernih okoliščinah ne utegnilo pospešiti. Ljudje in narava so zelo muhaste entitete, ki jih ni mogoče osvojiti in razumeti, če se jih odločimo vnaprej omejiti. Močno se bo oprl na anarhistične besede globoko spoštovanih znanstvenikov, kot na primer naslednje Einsteinove: "Zunanji pogoji, ki so postavljeni [za znanstvenika] na osnovi izkustvenih dejstev, mu ne dopuščajo, da bi si, zaradi vdanosti epistemološkemu sistemu, dovolil preveliko omejitev pri gradnji svojega konceptualnega sveta. Zaradi tega se mora sistematičnemu epistemologu prikazovati kot primer brezvestnega oportunista ..." Uporabljajoč vse te koščke in dele propagande do maksimalnega učinka, bo poskušal prepričati svoje občinstvo, da je edino *univerzalno* pravilo, ki je lahko brez nevarnosti v soglasju s potezami, ki jih mora povleči znanstvenik za napredek svojega predmeta, *anything goes.*

Imre Lakatos se ne strinja. Priznava, da se obstoječe metodologije ne ujemajo z znanstveno prakso, vendar verjame, da obstajajo standardi, ki so dovolj liberalni, da prenašajo znanost, in še vedno dovolj trdni, da dopuščajo preživetje razuma. Standardi veljajo za raziskovalne programe in ne za posamezne teorije; presojajo evolucijo programa skozi razdobje časa in ne njegovo obliko v posameznem trenutku; poleg tega presojajo to evolucijo v primerjavi z evolucijo tekmecev in ne avtomatično. Raziskovalni program je imenovan "progresiven", če ustvari napovedi, ki so potrjene z nadaljnjim raziskovanjem, in tako vodi k odkritju novih dejstev. "Degenerativen" je poimenovan, če ne ustvari takih napovedi in je omejen na absorbiranje materialov, ki jih odkrije s pomočjo svojega tekmeca. Standardi presojajo raziskovalne programe, ne svetujejo znanstveniku, kaj narediti. Na primer, ne obstaja pravilo, ki bi znanstveniku povedalo, da naj odstrani degenerirajoč program – kar je prav, saj se degenerirajoč program lahko prenovi in postane najboljši. (Takšen razvoj se je pripetil v primeru atomizma, časovne končnosti sveta, gibanja Zemlje. Vsi ti raziskovalni programi so večkrat napredovali in degenerirali, sedaj pa so vsi trden del znanosti.) "Racionalno" je nadaljevati raziskovalni program na njegovi degenerirajoči veji celo tedaj, ko ga je prehitel njegov tekmec.

Zaradi tega ne obstaja “racionalna” razlika med Lakatosevo metodologijo in anarhistovim *anything goes*. Toda obstaja precejšnja razlika v retoriki.

Na primer, Imre Lakatos kritizira raziskovalne programe v degenerativni fazi in zahteva, da se jim odvzamejo sredstva za življenje. Njegovi standardi *dovoljujejo* kritiko in *dovoljujejo* borbo. Vendar je ne *spodbujajo*, kajti prav tako dovoljujejo nasprotno: dovoljujejo nam hvaljenje takih programov in njihovo podpiranje z vsem, kar imamo na razpolago. Lakatos pogosto imenuje omenjeno hvaljenje “iracionalno”. S tem početjem uporablja standarde, ki se razlikujejo od njegovih lastnih, na primer, uporablja standarde zdravega razuma. V kombiniranju zdravorazumskih standardov (ki so od njegovih neodvisni) z metodologijo raziskovalnih programov koristno uporabi intuitivno plavzibilnost prvih za podpiranje drugih, s čimer pretihotapi anarhizem v možgane najbolj predanih racionalistov. V tem je mnogo bolj uspešen, kakor sem sam, kajti racionalisti so organsko nezmožni sprejeti anarhizem, če jim je ponujen nemaskiran. Nekega dne, seveda, bodo odkrili, da so ga. To bo dan, ko bodo za anarhizem, čist in preprost, pripravljeni.

Prav tako Lakatos ni uspel prikazati “racionalne spremembe” tam, kjer se Kuhn, po njegovem, zateče k psihologiji množic. Revolucije vodijo v spor med nasprotujočimi šolami. Ena hoče zapustiti ortodoksni program, druga ga želi obdržati. Kakor smo videli, standardi, ki jih predlaga metodologija raziskovalnih programov, dovoljujejo obe potezi. Prepir med nasprotujočima šolama je zato silen boj, čist in preprost. Kuhn, kakor ga opiše Lakatos, ima navsezadnje prav.

Končno, Lakatos ni pokazal, da so aristotelska znanost, magija, čarodejstvo manj vredni kot moderna znanost. Kritizirajoč aristotelsko znanost (in druge “psevdo” predmete) Lakatos uporablja svoje standarde. Kako si te standarde pridobi? Doseže jih s pomočjo racionalne rekonstrukcije moderne znanosti “zadnjih dveh stoletij”. Merjenje aristotelske znanosti z njegovimi standardi potemtakem pomeni primerjati aristotelsko znanost z moderno znanostjo “zadnjih dveh stoletij”. Primerjava vodi v obsodbo le tedaj, če je bilo pokazano, da je moderna znanost boljša od aristotelske, se pravi, če je bilo pokazano, (a) da ima *(moderna znanost)* boljše cilje in (b) da dosega svoje cilje bolj učinkovito kot njena tekmica. Lakatos ni nikjer pokazal, da so cilji moderne znanosti (napredek s pomočjo “anticipacij uma”) boljši kakor cilji aristotelske znanosti (absorpcija dejstev v trdno telo temeljev teorije; “reševanje” fenomenov) in da so dosegljivi bolj učinkovito. Zatorej, če vzamemo Lakatosa za našega vodnika, je zadeva znanost proti čarodejstvu (na primer) še vedno popolnoma odprta.

Sklep: niti znanost niti metodologija raziskovalnih programov ne priskrbita argumentov zoper anarhizem. Niti Lakatos in tudi nihče drug ni pokazal, da je znanost boljša od čarodejstva in da znanost napreduje po racionalni poti. Okus, ne argument, vodi našo izbiro za znanost; okus, ne argument, nas pripravi, da izpeljemo določene poteze v okviru znanosti (kar pa ne pomeni, da odločitve na

podlagi okusa niso obdane in popolnoma zakrite z argumenti, prav kakor utegne biti okusen kos mesa obdan in popolnoma zakrit z muhami). Ni razloga, da bi bili pobiti zaradi tega *izida*. Znanost je navsezadnje naše orodje in ne naš vladar; *ergo*, morala bi biti sužnja naših kapric in ne trinog naših želja.